Dvě Aristotelovy teze o smyslovém vnímání

**TWO ARISTOTLE'S PROPOSITIONS ABOUT
THE SENSE PERCEPTION**

ROMAN HLOCH

Filozofická fakulta

Ostravská univerzita v Ostravě

Reální 5

701 03 Ostrava

hloch.roman@email.cz

ABSTRAKT

The concept of sense perception constitutes considerable part of Aristotle's *De anima*. As such, this concept is abundant source of his philosophical thoughts. In this paper, I shall focus on two Aristotle's propositions about sense perception: 1) a sense organ is potentially as such, as his sense object is actually; 2) a sense is a capacity to receive sensible form without the matter. By analyzing this propositions, I shall expose their mutual connection. I shall also expose important and indispensable role of potentiality and actuality in Aristotle's concept of sense perception. I shall sketch the modern debate between materialist and spiritualist interpretations and possible solution of this disputation, which may answer the question about the character of change during the act of sense perception, and also the question about the role and relation between physiological sense organ and formal sense. By this I shall clarify both propositions 1) and 2) their relation.*

* Tato studie byla zpracována v rámci projektu SGS15/FF/2016–2017 *Realita a skutečnost ve středověku*, řešeném na FF OU.

I.

Aristotelovu teorii smyslového vnímání (*aisthēsis*) lze podle některých moderních interpretů zařadit mezi teorie tzv. percepčního realismu.¹ Byť se v případě takového zařazení jedná o určitý anachronismus, který nelze Aristotelovi neproblematicky připisovat, v jeho teorii to znamená, že člověk je schopen svými smysly vnímat vnější jevový svět takový, jaký doopravdy je. Pokud tedy sedím na pláži a na moři vidím žlutou loď, ona loď na moři skutečně je, taková, jaká je,²

a já ji proto mohu vnímat, neboť je součástí objektivně existující reality. V této stati se zaměřím na prozkoumání dvou Aristotelových tezí ohledně smyslového vnímání (*aisthēsis*), které se mohou jevit problematické a zároveň spolu, jak se budu snažit ukázat, velmi úzce souvisí. Těmito tezemi jsou:

(1) Smyslový orgán je v možnosti takový, jaký je předmět smyslů ve skutečnosti.³

se Aristotelés zabývá, protože pro tuto studii nejsou příliš podstatné.

1 Někteří interpreti se v tomto ohledu u Aristotela přiklání k přímému realismu, např. Esfeld 2000; Bolton 2005. Jiní naproti tomu hájí spíše Aristotelův reprezentacionismus, např. Everson 1999; Modrak 1987.

2 V tomto příkladu nezohledňuji tzv. smyslové klamy či percepční omyly, kterými

3 „τὸ δὲ αἰσθητήριον αὐτῶν τὸ ἀπτικόν, καὶ ἐν ᾧ ἡ καλουμένη ἀφή ὑπάρχει αἰσθησις πρῶτον, τὸ δυνάμει τοιοῦτόν ἐστι μόνον· τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τι ἐστίν· ὥστε τὸ ποιοῦν, οἷον αὐτὸ ἐνεργεία, τοιοῦτον ἐκεῖνο ποιεῖ, δυνάμει ὄν.“ (De an. 423b29–424a2) Aristotelés sice v této pasáži nejprve mluví explicitně o hmatu, ale pak přechází k obecnější rovině a mluví

(2) Smysl je schopnost přijímat smyslové formy bez látky.⁴

Pro jejich zkoumání využijí výše zmíněný příklad se žlutou lodí na moři. Tu totiž lze podle Aristotela vnímat na třech různých úrovních, které představují tři typy předmětů smyslů (*aisthéta*).⁵ Mezi ně patří (i) vlastní předmět smyslů (*idion aisthéton*), tedy takový, který nelze vnímat jiným smyslem (vlastním předmětem zraku jsou barvy, předmětem sluchu jsou zvuky atd.), dále (ii) obecný či společný předmět (*koinon aisthéton*), jež lze vnímat vícero smysly (pohyb, klid, počet, tvar, velikost), a nakonec (iii) akcidentální předmět smyslů (*aisthéton kata symbebékos*), který je jakýmsi doprovodným vjemem souvisejícím s primárním vjemem jen náhodně (něco žlutého, co zrovna vnímám, je náhodou Tomášův majetek). Pro účely zkoumání výše představených tezí (1) a (2) bude klíčové zabývat se převážně (i) vlastními předměty smyslů (*idia aisthéta*). Jednotlivé jejich typy totiž vždy působí pouze na své vlastní smysly (barvy na zrak, zvuky na sluch apod.) a mají vždy své vlastní smyslové orgány (*aisthétérion*). Tyto jednotlivé smysly tak přijímají určité typově dané smyslové kvality, které

jsou transparentní právě svým esenciálním vztahem k jednotlivým smyslům a jejich orgánům – loď je žlutá a tuto žlutou barvu vnímám zrakem, jehož smyslovým orgánem je oko.

Nejprve tedy na základě rozboru každé teze zvlášť a vlastní interpretační snahy odhalím jednotlivé významy obou tezí. Tím také poukážu na jejich vzájemnou provázanost a spojitost. Dokážu, že se v mnohých ohledech překrývají a jejich odlišnost spočívá převážně v odlišném pojmovém uchopení téhož problému. Zároveň na základě této své interpretační snahy ukážu, že obě teze odkrývají mnohem komplexnější a sofistikovanější uchopení problému smyslového vnímání, než se na první pohled může zdát.

II.

Nejprve se zaměřím na tezi (1), tedy na Aristotelovo tvrzení, že smyslový orgán (*aisthétérion*) je v možnosti (*dynamis*) takový, jaký je předmět smyslu (*aisthéton*) ve skutečnosti (*energeia/entelecheia*). Aristotelés v tomto ohledu zpočátku nemluví explicitně o smyslovém orgánu (*aisthétérion*), ale o něčem, co má schopnost vnímat (*aisthétikon*):

„To, co má schopnost vnímat (*aisthétikon*), jak jsme řekli, jest v možnosti takové, jaké jest již v skutečnosti to, co je předmětem smyslu (*aisthéton*).“⁶

o smyslovém vnímání jako takovém, proto lze této tezi přičítat obecnou platnost, srv. s Lear 2016, s. 134; srv.: „τὸ δ' αἰσθητικὸν δυνάμει ἐστὶν οἷον τὸ αἰσθητὸν ἤδη ἐντελεχείᾳ, καθάπερ εἴρηται. πάσχει μὲν οὖν οὐχ ὁμοίον ὄν, πεπονθὸς δ' ὁμοίωται καὶ ἐστὶν οἷον ἐκεῖνο.“ (De an. 418a3–6)

⁴ „καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν ὅτι ἡ μὲν αἰσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, [...]“ (De an. 424a17–19)

⁵ De an. II,6.

⁶ Zde, stejně jako ve zbytku této stati, budu vycházet z překladů A. Kříže, které ale budu drobně upravovat. „τὸ δ' αἰσθητικὸν δυνάμει ἐστὶν οἷον τὸ αἰσθητὸν ἤδη ἐντελεχείᾳ, [...]“ (De an. 418a3–6) Původní Křížův překlad termínu *aisthétikon* jako „to, co je schopné vnímat“, stejně jako překlad termínu *aisthéton* jako „to, co je

V této tezi jsou obsaženy dva klíčové faktory, tedy (1a) to, co má schopnost vnímat a je v možnosti, a (1b) předmět smyslu ve skutečnosti. Zde není ještě zcela jasné, co přesně Aristotelés míní tím, co má schopnost vnímat (*aisthétikon*). To se ukáže až později v knize II, kapitole 11, kde hovoří o smyslu hmatu. Z níže uvedeného textu je již jasné, že tím, co má schopnost vnímat a je v možnosti takové, jakým je předmět smyslu ve skutečnosti, míní Aristotelés smyslový orgán příslušného smyslu:

„Předmětem hmatu tedy jsou různé vlastnosti tělesa jako tělesa, myslím vlastnosti, jimiž se rozlišují prvky, teplo a studeno, sucho a mokro, o kterých jsme pojednali dříve v rozpravě o prvcích. Smyslový orgán (*aisthétérion*) pro tyto vlastnosti schopné hmatu, v němž vlastně smysl zvaný hmatem sídlí, je ta část těla, která jest v možnosti taková jako ony. Neboť pociťování čili vnímání jest jakýsi druh trpnosti. Proto to, co jest činné a jest samo skutečností, činí takovým to, co jest jím v možnosti.“⁷

Smyslový orgán (*aisthétérion*) je tedy tím, co má schopnost vnímat

předmětem vnímání“, nahrazuji překlady vlastními.

7 „ἀπταὶ μὲν οὖν εἶσιν αἱ διαφοραὶ τοῦ σώματος ἢ σώμα· λέγω δὲ διαφορὰς αἱ τὰ στοιχεῖα διορίζουσι, θερμὸν ψυχρόν, ξηρὸν ὑγρόν, περὶ ὧν εἰρήκαμεν πρότερον ἐν τοῖς περὶ τῶν στοιχείων. τὸ δὲ αἰσθητήριον αὐτῶν τὸ ἀπτικόν, καὶ ἐν ᾧ ἡ καλουμένη ἀφῆ ὑπάρχει αἰσθησις πρώτῳ, τὸ δυνάμει τοιοῦτόν ἐστι μόνον· τὸ γὰρ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τι ἐστίν· ὥστε τὸ ποιοῦν, οἷον αὐτὸ ἐνεργείᾳ, τοιοῦτον ἐκεῖνο ποιεῖ, δυνάμει ὅν.“ (*De an.* 423b27–a2) Zde Křížův překlad termínu *aisthétérion* jako „čidlo“ nahrazuji vlastním překladem jako „smyslový orgán“.

(*aisthétikon*) a co je v možnosti takovým, jakým je předmět jeho smyslu (*aisthéton*) ve skutečnosti. V uvedeném příkladu s lodí, a s přihlédnutím k zaměření na (i) vlastní předměty smyslů (*idia aisthéta*), by tak (1a) smyslový orgán měl představovat oko, které je v možnosti žluté, protože přesně takový je (1b) předmět zraku, tedy žlutá barva lodi, ve skutečnosti. (1b) zde určuje to, jaké je (1a), tudíž se jeví vhodné začít analýzou (1b), tedy tím, co to je předmět smyslu (*aisthéton*) ve skutečnosti.

Celkově vzato tvoří veškeré předměty smyslů – to, že loď je žlutá, dlouhá, houpe se na vlnách, je majetkem Tomáše apod. – smyslovou formu lodi. Tato smyslová forma odráží to, co loď ve skutečnosti je, ale pouze pro účely jejího vnímání smysly, na které je vázána.⁸ Vzhledem k výše stanoveným kritériím je podstatné to, že loď je žlutá. Toto je její kvalita jakožto jednotliviny a s ohledem na smyslové vnímání se jedná o její smyslovou kvalitu, která je (i) vlastním předmětem smyslového orgánu oka. Žlutá barva je tak součástí smyslové formy lodi a jako taková reprezentuje část toho, co loď ve skutečnosti je. Požadovaným (1b) předmětem smyslu ve skutečnosti je tedy žlutá barva lodi. Ta je ovšem zatím jen první skutečností; totiž loď je žlutá stále, dokud nezanikne nebo dokud není přebarvena – její smyslová forma ale ještě není nikým vnímána. Dokud tuto žlutou barvu nemá kdo vnímat, je její smyslová forma s ohledem na samotný akt smyslového vnímání jen v možnosti. Až při samotném aktu vnímání přejde

8 Srv. Lear 2016, s. 121–123.

smyslová forma z možnosti být vnímána a působit na smysly do druhé skutečnosti – tedy jediné tehdy se uskuteční s ohledem na samotný akt smyslového vnímání.⁹ V tuto chvíli však rozdíl mezi první a druhou skutečností žluté barvy lodi není tolik podstatný. Důležité je to, že požadovaným (1b) předmětem smyslu ve skutečnosti je právě ona žlutá barva. A přesně takový by měl být i (1a) smyslový orgán v možnosti; ve stanoveném příkladu by proto oko mělo být v možnosti žluté.

Znamená to tedy, že oko by mělo být schopno samo zežloutnout? Oko je smyslový orgán, k němuž se pojí smyslová činnost zraku. A podle teze (2) je smysl schopnost přijímat smyslovou formu bez látky. Zrak jakožto smysl by tudíž měl přijímat smyslovou formu žluté barvy lodi bez její látky a smyslový orgán oka by měl být v možnosti žlutý. Jak lze tedy těmto věcem adekvátně rozumět? Na tyto otázky se pokusím postupně odpovědět. Nyní, mám-li stanovený (1b) předmět smyslu ve skutečnosti (žlutá barva lodi), který určuje to, jakým je (1a) smyslový orgán v možnosti, je třeba ukázat, jakým způsobem (1b) konkrétně (1a) určuje – čili odhalit kauzální vztah a způsob interakce mezi těmito dvěma faktory.

III.

Smyslové vnímání jako takové je podle Aristotela jakýsi zvláštní druh změny vlastnosti.¹⁰ Je to kvalitativní změna

neboli přeměna (*alloiōsis*).¹¹ Ta probíhá u uskutečněného aktu vnímání pohybem skrze tělo tím způsobem, že smysl zakouší určitou změnu.¹² V tomto případě je to pohyb skrze oko tak, že určitou změnu zakouší zrak. Smyslový orgán oka je v této změně zapojen, byť Aristotelés explicitně neříká, že by toto oko samotné zakoušelo fyziologickou změnu ve smyslu, že by samo fyzicky zežloutlo, ale sděluje pouze to, že se jedná o pohyb skrze oko. A tento pohyb ovlivňuje smysl natolik, že zakouší změnu. Obě stránky, fyziologický i formální aspekt vnímání, jsou v této změně nějak zapojeny a jsou spolu propojeny. Sám Aristotelés dokonce hovoří o jednotném aktu vnímání (vidění) zahrnujícím jak fyziologický aspekt v podobě smyslového orgánu (oko), tak formálně pojatý smysl (zrak) – je to tedy jen rozdílné jazykové uchopení téhož.¹³ Není tudíž pravda, jak tvrdí Stein, že smyslové vnímání u Aristotela je změna pouze ohledně uskutečnění schopnosti formálně pojatého smyslu v možnosti, nikoli přeměna (*alloiōsis*), protože ta je vázána pouze na fyziologický smyslový orgán a materiální příčinu vnímání.¹⁴ Tento Steinův závěr jednak nerespektuje úzkou provázanost formální a fyziologické stránky smyslového vnímání, jednak se dopouští chyby v tom, že zde přechod

9 *De an.* 425b25–426a1; srv. Ross 1995, s. 144; Caston 1996, s. 328; Broadie 1993, s. 148.

10 *De an.* II,5.

11 Aristotelés hovoří o kvalitativním pohybu (*poion kinēsis*). Podle něj je totiž každý pohyb (*kinēsis*) určitým druhem změny (*metabolē*). *Phys.* III,1, V,1–2.

12 *Phys.* 244b11–12.

13 „αἰσθητήριον δὲ πρῶτον ἐν ᾧ ἡ τοιαύτη δύναμις. ἔστι μὲν οὖν ταύτων, τὸ δ' εἶναι ἕτερον.“ (*De an.* 424a24–28) Srv. Lear 2016, s. 132–133.

14 Stein 2009, s. 23.

od možnosti ke skutečnosti přisuzuje výhradně formálně pojatému smyslu. Jak jsem výše ukázal, Aristotelés dokonce explicitně říká, že to, co má schopnost vnímat a co je v možnosti takové, jakým je jeho předmět ve skutečnosti, je smyslový orgán. Pro tuto chvíli nelze vyloučit, že se tento přechod z možnosti ke skutečnosti týká i formálně pojatého smyslu, jak tvrdí Stein, nicméně je jasné, že se tento přechod jistě týká fyziologicky pojatého smyslového orgánu, což Stein chyběně odmítá.

Vzhledem ke kvalitativní změně aktu vnímání mluví Aristotelés o trpném pohybu; smyslová kvalita je u něj zároveň trpnou kvalitou.¹⁵ To znamená, že zde hrají roli dvě složky. Jednak působící činitel jakožto hybná příčina, od níž trpný pohyb pochází, a pak to, na co trpný pohyb působí – tyto dvě složky se do procesu zapojují současně v jednotném aktu i časovém okamžiku.¹⁶ Hybná příčina jakožto původce impulsu trpného pohybu vnímání je v případě lodi žlutá barva, respektive její smyslová forma, která způsobuje to, že ji vidím. To, co zde vnímá, je z formálního pohledu můj smysl zraku, ale jak bylo řečeno výše, zapojen je zde i fyziologický orgán oka. Podle Aristotelovy koncepce kvalitativní změny to, co zakouší trpný pohyb, tento pohyb přijímá, a proto podléhá změně skrze tento impuls.¹⁷ Je to tedy zrak jako

má formálně pojatá smyslová schopnost vidění, nebo fyziologický orgán oka, který této změně podléhá? V jistém smyslu se dá říci, že obojí. Aristotelés si byl zřejmě vědom obtíží, které může rozdělení na formální a fyziologickou stránku vnímání způsobit. Podle něj tvoří obě stránky jednotu aktu vnímání, ale pokud popisujeme různé aspekty vnímání jako takového, můžeme tak činit formálně i fyziologicky, to je však ještě nečiní bytostně odlišnými.¹⁸ V případě trpného pohybu hovoří Aristotelés obecně o smyslovém vnímání (*aisthesis*),¹⁹ takže tento pohyb nečiní výlučným ani pro formální, ani pro fyziologické uchopení. Otázku formálního a fyziologického v rámci smyslového vnímání ponechám pro tuto chvíli stranou, ale ještě se k ní vrátím níže v sekci IV a V.

Pokud jde o kvalitativní změnu a trpný pohyb, pak Aristotelés říká, že trpnost smyslového vnímání může být buď zánik, změna stavu, nebo přechod od možnosti ke skutečnosti. Zánik se týká formy, nikoli však smyslové formy, ale formy každé jednotliviny jako toho, co vtiskuje látce její tvar a udává podstatu této jednotliviny. V tomto případě by pak zánik byla absence (*steresis*) tohoto tvaru. To rozhodně není případ smyslového vnímání, neboť v případě smyslového orgánu oka toto oko nepřichází o svou formu během trpného pohybu doprovázejícího akt vidění. Oko

15 *De an.* 416b33–34, 423b34–424a1; *srv. Phys.* 226a27–29.

16 *De an.* 417a15–20; *Phys.* 243a32–244b3; k příčinám viz *Phys.* 194b24–35; *Met.* 1013a23–36; k časové souběžnosti viz *Phys.* 195b17–21, 245a3–9; *Met.* 1014a21–25.

17 *Srv. Phys.* 202a9–11; *GC* 324a9–10.

18 *Srv. Polansky* 2007, s. 350; *Lear* 2016, s. 132–133.

19 „Διωρισμένων δὲ τούτων λέγωμεν κοινῇ περὶ πάσης αἰσθήσεως. ἡ δ' αἰσθησις ἐν τῷ κινεῖσθαι τε καὶ πάσχειν συμβαίνει, καθάπερ εἴρηται.“ (*De an.* 416b32–34)

zůstane po celou dobu okem jakožto smyslovým orgánem zraku. Trpnost v případě smyslového vnímání tedy nebude zánik. Nebude to však ani stav, protože ten je podle Aristotela dokončením či odchýlením a vyznačuje se určitou mírou ustálenosti, přičemž jakýkoli stav může nastat až po změně, která stavu předchází. A smyslové vnímání je kvalitativní změna. Zbývá tak poslední možnost, totiž že trpnost smyslového vnímání je přechod od možnosti ke skutečnosti; v tomto případě se tedy nejedná o zánik, ale – jak Aristotelés upozorňuje – o určité zachování.²⁰ Toto je celkově jeden z klíčových a dobře známých prvků celé Aristotelovy fyziky, skrze který se vyrovnává s eleatským tvrzením, že jsoucí nemůže vzniknout z nejsoucího. Zakomponováním bytí v možnosti a ve skutečnosti tak Aristotelés obhájil existenci změny. V případě smyslového vnímání je toto vnímání tudíž vždy jsoucí, ať už v možnosti, pokud zrovna nevnímám, např. ve spánku, nebo ve skutečnosti, pokud v daný okamžik aktuálně vnímám.²¹ Uskutečněním

možného vnímání se tedy nezruší jeho podstata, jen se změní jeho modus bytí, nic víc a nic méně.²² A stejné je to s (1a) smyslovým orgánem oka, který má v možnosti smyslovou formu žluté barvy, a tato možnost se uskuteční při samotném aktu vidění žluté lodi zrakem.

Zde přichází na řadu již výše zmíněné, totiž že žlutá barva je součástí smyslové formy lodi, a tím také její první skutečnosti, protože loď je žlutá stále, dokud nezanikne nebo dokud není přebarvena. Pokud zde ale není nikdo, kdo by tuto smyslovou formu mohl vnímat, pak se nikdy neuskuteční samotný akt smyslového vnímání. K tomu je potřeba kromě skutečného impulzu žluté barvy lodi i skutečný přijímač tohoto impulzu, tedy smyslový orgán oka.²³ Zde se ukazuje mnohohrstevnaté rozložení modů možnosti a skutečnosti v Aristotelově pojetí smyslového vnímání. Nejprve je zde žlutá loď, jejíž smyslová forma je její první skutečnosti, ale s ohledem na akt vnímání je zatím jen v možnosti, protože ji nemá kdo vnímat. Teprve až při splnění této podmínky přechází smyslová forma lodi do druhé skutečnosti, kdy uskutečňuje své hybné působení na aktivní přijímač.²⁴

20 „οὐκ ἔστι δ' ἀπλοῦν οὐδὲ τὸ πάσχειν, ἀλλὰ τὸ μὲν φθορά τις ὑπὸ τοῦ ἐναντίου, τὸ δὲ σωτηρία μᾶλλον ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος τοῦ δυνάμει ὄντος καὶ ὁμοίου οὕτως ὡς δύναμις ἔχει πρὸς ἐντελέχειαν.“ (De an. 417b2–5) Srv. Phys. VII,3.

21 De an. 417a6–7, 417a10–14; srv. Somn. 454B1–29. Sisko tvrdí, že uskutečněný akt smyslového vnímání představuje cíl, který je obsažený již sám v sobě, protože se nejedná o pohyb k vnějšimu cíli. Proto je uskutečněný akt smyslového vnímání podle Siska vždy dokonalostí, dosažením vlastního vnitřního cíle (Sisko 1995, s. 3). Sisko má jistě pravdu v tom, že vlastní schopnost smyslového vnímání se uskutečňuje v bytosti, která touto schopností oplývá a která aktuálně vnímá, což je

naplnění jejího vlastního cíle. Avšak smyslové vnímání, aby mohlo být uskutečněno, nutně vyžaduje také vnější prvek, tedy hybný impulz v podobě uskutečněného vysílání smyslové formy; ta zase naplňuje svůj vlastní cíl. Ovšem ani jeden z těchto prvků nemůže být uskutečněný bez toho druhého – oba jsou provázány vzájemnou závislostí a podmíněností.

22 Srv. Polansky 2007, s. 234–235.

23 De an. 425b25–426a1, 426a15–26; srv. Sens. 439a13–17.

24 To ovšem neznamená, že by loď bez takového přijímače smyslovou formu či kvalitu nijak nevysílala. Pokud by

Píšu aktivní, protože stejně tak i samotný přijímač v podobě smyslového orgánu může být první skutečností v tom smyslu, že je schopný svým ustrojením přijímat smyslové formy, ale protože je jeho vlastník zrovna v hlubokém spánku, tato jeho schopnost se zatím neuskutečňuje a s ohledem na samotný akt vnímání je zatím jen v možnosti. Teprve až při bdělém stavu a při výskytu hybného činitele přechází tato schopnost do druhé skutečnosti, tedy skutečně aktivně vnímá. Stejně jako tvořila formální a fyziologická rovina nerozlučnou jednotu smyslového vnímání s ohledem na subjekt, který vnímá, i druhá skutečnost smyslové formy a druhá skutečnost smyslového orgánu či smyslu tvoří nerozlučnou jednotu ohledně uskutečnění aktu vnímání jako takového.²⁵ V případě se žlutou lodí musím být já bděle přítomen a skutečně tuto loď vidět, aby se uskutečnil samotný akt smyslového vnímání. Jedno nemůže být bez druhého – toto je jedna ze základních podmínek uskutečnění smyslového vnímání jako takového. Zde je již konkrétně vidět kauzální vztah a způsob interakce mezi (1b) předmětem smyslu ve skutečnosti a (1a) smyslovým orgánem v možnosti.

tato loď měla zapnuté motory, ale nebyl by zde nikdo, kdo by zvuk motorů mohl slyšet, přesto by jej loď vydávala. Jen by se jednalo o pouhou možnost s ohledem k uskutečnění aktu slyšení. Příklad se zvukem motorů je jednodušší a názornější, ovšem stejně by to bylo i v případě žluté barvy lodi jako vizuální smyslové kvality. *De an.* 426a20–26; srv. Caston 1996, s. 328; Lear 2016, s. 127–128.

25 *De an.* 426a4–18; *Phys.* 245a3–9; srv. Knuuttila 2008, s. 3; Esfeld 2000, s. 326–328.

Vzhledem k výše uvedenému rozboru je tedy (1b) předmětem smyslu zraku ve skutečnosti žlutá barva lodi jako její smyslová forma či kvalita, kterou loď oplývá. V tomto případě se velmi pravděpodobně jedná o skutečnost prvního stupně (loď je žlutá stále, ale nikdo ji zatím nevidí), a nikoli o skutečnost druhého stupně (loď je žlutá a někdo ji právě vidí), neboť teze (1) je položena jen v rovině možnosti smyslového orgánu oka, a – jak jsem ukázal výše – pokud by se jednalo o skutečnost druhého stupně předmětu smyslu (loď je žlutá a někdo ji právě vidí), pak by muselo jít zároveň o uskutečnění této možnosti ve smyslovém orgánu, protože jednotný akt smyslového vnímání zahrnuje oba aspekty v uskutečnění. Předtím ale musel mít smyslový orgán tuto skutečnost nejprve v možnosti. Avšak klíčová je zde především žlutá barva lodi jako její smyslová forma či kvalita – toto je (1b) předmět smyslu ve skutečnosti. Takový by pak měl být onen (1a) smyslový orgán v možnosti. Tedy oko by mělo mít v možnosti smyslovou formu či kvalitu žluté barvy. Tím se nemíní, jak jsem se snažil ukázat, nějaké triviální tvrzení, že oko má možnost zežloutnout. Samotná teze (1) v sobě podle mého názoru obsahuje mnohem více komponent. Smyslový orgán má v možnosti mnoho rozličných smyslových forem, jinak by s ohledem na Aristotelovu koncepci změny nemohl vnímat žádnou smyslovou kvalitu či formu. Pokud by smyslový orgán neměl tuto smyslovou formu již v možnosti, pak by se jednalo o vznik jsoucího z nejsoucího, a akt vnímání by tak podle Aristotela nebyl uskutečnitelný.

Smyslový orgán musí být jednak schopen vnímat (první skutečnost, s ohledem na samotný akt vnímání pouze možnost) a poté teprve může aktuálně vnímat (druhá skutečnost) nějaký smyslový impulz (který je sám v modu první skutečnosti či možnosti, pokud se neuskuteční tento akt vnímání).²⁶ Toto ukazuje na vskutku široký rozsah pojmů možnosti a skutečnosti jako určitých modů bytí smyslového vnímání, které se tak rozhodně ukazuje jako filozoficky netriviální záležitost.

V případě teze (1) má tedy smyslový orgán (*aisthétérion*) v možnosti (*dynamis*) stejnou smyslovou formu, jakou má daný předmět smyslu (*aisthétón*) ve skutečnosti (*energeia/entelecheia*), totiž oko má v možnosti smyslovou formu žluté barvy, která je smyslovou formou skutečnosti lodi, a je proto vlastním předmětem zraku. A jelikož se jednotný akt smyslového vnímání uskutečňuje v kvalitativní změně, tedy v trpném pohybu, což podle Aristotela není nic jiného než přechod od možnosti ke skutečnosti, pak smyslový orgán oka musí mít vždy alespoň v možnosti smyslovou formu žluté barvy, i když zrovna aktuálně žádnou žlutou barvu nevnímá. Proto ani smyslový orgán nemůže nabýt smyslovou formu předmětu svého smyslu, leda že by touto smyslovou formou oplýval v možnosti. A to je právě to, co se Aristotelés snaží říci tezí (1), totiž že smyslový orgán oplývá v možnosti smyslovou formou předmětu svého smyslu, a proto u něj může v aktu vnímání dojít ke změně, neboť tato smyslová forma

u něj přejde z možnosti ve skutečnost. Tím je vůbec umožněno vnímání jakožto kvalitativní změna a trpný pohyb.

Ukázal jsem tedy, co Aristotelés myslí (1b) předmětem smyslu ve skutečnosti a (1a) smyslovým orgánem v možnosti a jaký je jich vzájemný vztah a působení. Tím jsem odpověděl na otázku, co přesně míní Aristotelés tezí (1), že smyslový orgán je v možnosti takový, jaký je předmět smyslů ve skutečnosti. Smyslový orgán má v možnosti stejnou smyslovou formu, jakou má jeho předmět ve skutečnosti, konkrétně oko má v možnosti přesně takovou smyslovou formu žluté barvy, jakou má žlutá barva lodi ve skutečnosti.²⁷

IV.

Objasněním významu teze (1) se dostávám k tezi (2), která na ni úzce navazuje. Výše jsem ukázal, že teze (1) neříká nic jiného, než že smyslový orgán (oko) má v možnosti stejnou smyslovou formu (žlutou barvu), jakou má předmět jeho smyslu (zraku) ve skutečnosti. Co to přesně pro samotný smysl (zrak) a smyslový orgán (oko) znamená? Na to může pomoci odpovědět právě teze (2); ta říká, že smysl (zrak) je schopnost přijmout smyslovou formu (žlutou barvu) bez látky. Ještě než začnu s analýzou této teze, je třeba si vyjasnit některé pojmové záležitosti, které se na první pohled mohou

27 V tomto případě nehraje žádnou podstatnou roli to, jestli se jedná o skutečnost prvního či druhého stupně. Smyslová forma nějaké věci je stejná, ať se jedná o první, nebo druhou skutečnost. Rozdíl je zde pouze v uskutečněním nebo neuskutečněním aktu smyslového vnímání jako takového.

26 Srv. Lear 2016, s. 123–126.

zdát problematické. Obě teze operují s výrazem „smyslová forma“ – teze (2) explicitně a teze (1) na základě předložené interpretace. V tezi (1) se však hovoří o smyslovém orgánu (*aisthétérion*), zatímco v tezi (2) o smyslu (*aisthésis*).²⁸ Jak jsem ukázal výše, některé aspekty smyslového vnímání lze popisovat fyziologicky a některé formálně, aniž by se tím narušila jeho jednota. Z tohoto stanoviska budu dále vycházet, avšak ještě předtím, než přistoupím k rozboru teze (2), je třeba zmínit důležitou diskuzi, která se ohledně Aristotelova smyslového vnímání rozvinula v několika posledních dekadách.

S ohledem na kvalitativní změnu smyslového vnímání, kdy při samotném aktu vnímání dojde skrze trpný pohyb k určité změně (*alloiósisis*), se mezi moderními interprety rozhořela debata, kterou lze označit jako tzv. spor materialismu a spiritualismu.²⁹ Textová zásobárna tohoto sporu je bohatá a cílem této stati není jeho analýza; pro účely textu se nicméně jeví vhodné tuto debatu ve stručnosti zmínit, proto zde jen krátce nastíním podstatu sporu a základní stanoviska obou stran.

Debatu rozvířil v 60. letech 20. století Slakey, který ve svém článku prohlásil, že smyslové vnímání u Aristotela

je jednoduše fyziologický proces, tedy čistě materiální změna.³⁰ Tento názor, byť v různě modifikované podobě, našel řadu zastánců, kteří reprezentují větev tzv. materialismu.³¹ V tomto sporu tak materialistické stanovisko, zjednodušeně řečeno, představuje názor, že se změna ohledně smyslového vnímání děje ve smyslovém orgánu, který doslova³² přijímá smyslovou formu – v příkladu s lodí by to znamenalo, že orgán oka doslova přijme smyslovou formu žluté barvy lodi a tím sám zežloutne. Jedná se tedy o změnu na fyziologické, resp. materiální úrovni. Proti tomu však argumentují zastánci tzv. spiritualismu, podle nichž k žádné takové fyziologické či materiální změně ve smyslovém orgánu nedochází. Podle těchto interpretů se změna v podobě trpného pohybu vnímání smyslové formy děje na úrovni určitého duševního vědomí. Přijímání smyslové formy žluté barvy lodi je podle nich uvědomění si, že tuto žlutou barvu vidím.³³ Samotná diskuze i konkrétní stanoviska jednotlivých interpretů jsou však mnohem složitější a ne vždy mezi nimi musí být tak ostrá distinkce. Jak poukázal Caston, materialisté i spiritualisté dokonce mohou v některých výjimečných ohledech zastávat podobná stanoviska, stejně jako se různé podoby obou těchto větví mohou v některých

28 Zde se výraz *aisthésis* dá přeložit také jako „smyslová mohutnost“, viz např. Lear 2016, s. 120. Osobně však ve zmíněné tezi (2) dávám přednost výrazu „mysl“, viz překlad A. Kříže či J. Barnese; srv. *De an.* 424a17–18.

29 Materialistická větev těchto interpretů je občas nazývána jako literalisté či fyzikalisté, ale pro účely této práce volím jejich transparentnější označení jako materialisté a jejich pozici jako materialismus.

30 Slakey 1961.

31 Např. Sorabji 1979, 1992; Everson 1999.

32 Proto se tato interpretační větev někdy označuje jako literalismus, tedy kvůli tomu, že smyslový orgán „doslova“ (anglické slovo *literally*) přijímá smyslovou formu.

33 Např. Burnyeat 1992; Broadie 1993; Johansen 1998.

ohledech lišit.³⁴ Nicméně základní vymezení tohoto interpretačního sporu se tím nijak nemění a je často obecně přijímáno i v této jeho elementární podobě.

Který přístup je tedy přijatelnější? Materialistický výklad skýtá nedostatky v tom smyslu, že svou pozornost zaměřuje na fyziologickou stránku vnímání a změnu ve vnímajícím degraduje na převážně materiální rovinu. Spiritualismus naproti tomu chybně opomíjí fyziologickou stránku vnímání. Jak z těchto obtíží ven? Jednoduše lze tvrdit, jak jsem již naznačil výše, že samotný akt vnímání tkví v jednotě, která se dá vyjádřit či popsat fyziologicky i formálně – akt smyslového vnímání tedy zahrnuje jak fyziologickou, tak formální změnu. Fakt, že Aristotelés využívá při popisu smyslového vnímání jednou jeho fyziologickou a jednou jeho formální stránku, by měl být sám dostatečným důvodem odmítnout jak stanovisko spiritualismu, tak stanovisko materialismu. Pokud teze (1) dle mé interpretace říká, že smyslový orgán oka má v možnosti smyslovou formu žluté barvy a tuto smyslovou formu nabude jejím uskutečněním v aktu vidění žluté lodi, pak by se mělo jednat o určitou změnu oka jakožto fyziologického smyslového orgánu, který je materiální. Tato změna tedy bude mít určité fyziologické vyjádření, jen se nebude jednat o změnu přímo transparentní, např. oko samo fyzicky nezežloutne. Podobně

pokud teze (2) hovoří o formálně pojatém smyslu zraku jako schopnosti přijímat smyslovou formu žluté barvy bez látky, pak je toto zase vyjádřením určité formální povahy této změny. V obou případech však buď (1) smyslový orgán oka, nebo (2) smysl zraku jsou schopné zakoušet kvalitativní změnu trpného pohybu přijetím smyslové formy žluté barvy lodi. Zbývá tedy rozřešit otázku po povaze takovéto změny.

Kompletní a doslovná verze teze (2) podle Aristotela zní:

„Každý smyslový pocit čili vjem jest třeba vůbec pojímati tak, že smysl jest schopnost přijímati smyslové formy (*aisthétón eidón*) [věcí] bez látky, jako vosk přijímá znak [pečetního] prstenu bez železa nebo zlata, totiž tak, že sice přijímá zlatý nebo železný znak, ale nikoli pokud je to zlato nebo železo.“³⁵

Zde je důležité, že se tato teze podle Aristotela výslovně týká veškerého smyslového vnímání, tudíž platí o něm obecně. Podle řečeného je smysl určitá schopnost přijmout smyslovou formu, tedy zakoušet trpný pohyb a kvalitativní změnu skrze působení této smyslové formy jako hybného činitele. Zatímco teze (1), jak jsem ukázal výše, říká, že fyziologický smyslový orgán má v možnosti přijmout smyslovou formu určitého předmětu ve skutečnosti, teze (2)

34 Caston 2005, s. 263, detailnější rozbor stanovisek jednotlivých větví obou přístupů viz na s. 248–263. Ke sporu materialismu a spiritualismu také viz Caston 1996, s. 328–330; Stein 2009, s. 18–23; Bradshaw 1997, s. 143–144; Magee 2003, s. 76–77; Lear 2016, s. 130–132.

35 „Καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν ὅτι ἡ μὲν αἰσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον, λαμβάνει δὲ τὸ χρυσοῦν ἢ τὸ χαλκοῦν σημεῖον, ἀλλ’ οὐχ ἢ χρυσὸς ἢ χαλκός“ (*De an.* 424a17–21) Výraz *aisthétón eidón* zde překládám jako „smyslové formy“ (oproti Křížovu překladu „smyslové tvary“).

vyjadřuje, že je to formální smysl, co má schopnost přijímat smyslovou formu, a to bez látky. Takto formálně pojatý smysl tedy musí mít danou smyslovou formu věci bez její látky již předem v možnosti, aby ji poté při skutečném aktu vnímání mohl přijmout.

Dalším důležitým rysem výše citovaného textu je to, že smysl přijímá smyslovou formu bez látky, což Aristotelés připodobňuje k příkladu s voskem a pečetním prstenem. Je-li pečetní prsten ze zlata, pak to není zlato jakožto látka, kterou přijímá vosk, ale pečetní znak tohoto prstenu. Ten je určitou formou prstenu, jakýmsi jeho formálně signifikantním aspektem. Pečetní prsten totiž není jen jakýsi zlatý kroužek s nějakým symbolem. Vosk tak přebírá tento jeho formálně signifikantní znak, ale sám se nestává zlatým.³⁶ Stejně tak oko při přijímání smyslové formy žluté barvy samo fyzicky nezežloutne, tj. nepřebere látkový prvek této barvy – podobně jako u vosku zde není žádná látková změna. Přesto ona změna, stejně jako v případě s voskem, bude mít určité fyziologické rysy. Aristotelés se podle mého názoru snažil analogií s voskem a pečetním prstenem jednoduše ukázat, že zde nedochází ke změně látky jako takové, ta zůstává zachována. A stejně jako vosk je určen k tomu, vytvarovat se bez přijetí látky pečetního prstenu, zrak je zase určen k tomu, přijmout smyslovou formu žluté barvy lodi bez látky – obojí je svým vlastním způsobem schopno přijmout formu bez látky. Co však myslí oním

přijetím smyslové formy bez látky, se ukazuje již v navazující pasáži:

„Podobně také smysl, zaměřený na jednotlivý předmět, bývá drážděn od toho, co má barvu nebo chuť nebo zvuk, ale nikoli pokud se nazývá jednotlivinou, nýbrž pokud má určité vlastnosti, a to podle *logu*.“³⁷

Barnes zde překládá výraz *logos* jako „forma“, nicméně tento překlad může být zavádějící. Mnohovýznamovost výrazu *logos* může při interpretaci této pasáže působit nemalé obtíže. Sám se přiklání k interpretům, kteří překládají výraz *logos* v této pasáži jako „uspořádání“ či „poměr“.³⁸ Smysl je zde podle Aristotela drážděn tím, co má barvu, chuť, zvuk apod. Smysl zraku je tak drážděn např. žlutou barvou lodi. Tato žlutá barva je vlastním předmětem smyslu zraku, jehož smyslový orgán je oko. Jako taková je ona žlutá barva určitou smyslovou kvalitou, která má určitou smyslovou formu. Tato smyslová forma se projevuje určitým *logem*, tj. uspořádáním a poměrem. Lze si to představit jako uspořádání určitých formálně-strukturních barevných prvků³⁹ (bílé a černé), které se v urči-

37 „ὁμοίως δὲ καὶ ἡ αἴσθησις ἐκάστου ὑπὸ τοῦ ἔχοντος χρώμα ἢ χυμὸν ἢ πόρον πάσχει, ἀλλ’ οὐχ ἢ ἑκάστον ἐκείνων λέγεται, ἀλλ’ ἢ τοιονδί, καὶ κατὰ τὸν λόγον.“ (De an. 424a21–24) Kříž zde překládá *kata ton logon* jako „v správném poměru“, zatímco já se kloním k ponechání výrazu *logos* a překladu „podle *logu*“; srv. překlad téže pasáže viz Lear 2016, s. 120.

38 Např. Bradshaw 1997; Lear 2016; stojí za to podotknout, že i český překlad A. Kříže pracuje v této pasáži s překladem „poměr“, resp. „správný poměr“, viz pozn. 37.

39 Výrazem „formálně-strukturní prvky“ zde nemíním to, že by se tento *logos* týkal

36 Detailní analýzu tohoto Aristotelova přirovnání k vosku a pečetnímu prstenu podává Caston 2005, s. 302–307.

tém poměru projevují právě jako ona žlutá barva.⁴⁰ Stejně je to i se zvuky jako smyslovými kvalitami pro sluch apod.⁴¹ Veškeré tyto kvality, aby byly přesně takové, jaké jsou, a aby mohly být vnímatelné takové, jaké jsou, mají určitý *logos*. A přesně jím se vyznačuje každá smyslová forma, což je tedy určitý poměr či uspořádání formálně-strukturních prvků dané smyslové kvality. S ohledem na předmět smyslu zraku, tj. barvy, se jedná o určité uspořádání a poměr barev (bílé a černé), což ve výsledku určuje barvu žlutou. A přesně toto uspořádání a tento poměr přijímá smysl zraku, když vnímá žlutou barvu lodi. Smyslová forma tudíž není nikterak látková a není zde žádná látková změna,⁴² pouze vjem příslušného poměru a uspořádání (*logos*) smyslové kvality. Přesně to Aristotelés míní „přijímáním smyslové formy bez látky“.

Teze (2) tedy podle tohoto rozboru říká, že smysl má schopnost přijímat smyslovou formu bez látky tak, že přijme *logos* této smyslové formy čili její uspořádání či poměr. Aby tento *logos* mohl smysl přijmout, resp. aby se v něm mohl uskutečnit, musí smysl tímto *logem* oplývat již v možnosti. Zároveň s tím padá i stanovisko materialismu, jelikož *logos* jakožto poměr či uspořádání smyslové formy, kterou přijímá formální smysl, není ničím

látkovým – smysl přijme poměr, nikoli látku, v případě smyslového vnímání se tedy nedá hovořit o čistě materiální změně.⁴³ Znamená to však, že žádná materiální změna při uskutečněním aktu smyslového vnímání vůbec neproběhne? Nebo že zde není žádný materiální aspekt smyslového vnímání? Na tuto otázku se pokusím dále odpovědět.

V.

Fakt, že v uskutečněním aktu smyslového vnímání není žádná látková změna, ještě neznamená, že zde není vůbec žádný materiální projev trpného pohybu tohoto smyslového vnímání. Předně Aristotelés hovoří v případě vnímání o zprostředkování smyslových kvalit skrze médium.⁴⁴ To má schopnost přenášet smyslovou formu bez látky – tuto formu nejprve samo přijme a poté ji předá, tj. způsobí trpný pohyb ve smyslovém orgánu.⁴⁵ Jak shodně upozorňují

pouze formální stránky smyslového vnímání, tedy např. smyslu zraku. Myslím tím to, že se jedná o určité „strukturní“ uspořádání smyslové „formy“, proto výraz formálně-strukturní prvky.

40 Blíže k tomuto poměru (*logos*) ohledně barev viz *Sens.* 439b20 nn.

41 *Sens.* 442a13–17.

42 Srv. *De an.* 431b27–432a1.

43 Zároveň s tím, jak poukázal Bolton, Aristotelés explicitně říká, že smyslové vnímání je nemožné bez určitého uvědomění si, že např. vidím žlutou loď. Bolton 2005, s. 223; srv. *Sens.* 437a27–28. To by samozřejmě nahrávalo stanovisku spiritualistů. Zda je jejich požadavek oprávněný, to se pokusím ukázat níže.

44 Výrazně patrné je to především, když Aristotelés rozebírá smysl sluchu. *De an.* II,8, taktéž 419a19–22.

45 Médium samo ovšem nevnímá, je pouze zprostředkovatelem smyslového vnímání, protože Aristotelés upozorňuje na to, že pokud by přijetí smyslové formy postačovalo jako jediná podmínka, pak by právě i samo médium bylo schopné vnímat. To se podle něj nicméně neděje, protože kromě trpného pohybu a přijetí smyslové formy bez látky je zde ještě jedna podmínka, totiž to, že bytost oplývající smyslovým vnímáním si tento vjem uvědomuje. Tento fakt rozhodně nelze

Knuuttila a Johansen, médium Aristotelovi slouží pro to, aby vysvětlil vnímání smyslových kvalit na určitou vzdálenost.⁴⁶ S tímto postřehem se nedá nesohlasit, nicméně je třeba brát v potaz i to, že v případě smyslů hmatu a chuti se nejedná o vzdálenost, jak je tomu u zraku, sluchu a čichu. Avšak ani zde nejde o přímý kontakt mezi samotným čidlem a smyslovou kvalitou. Třeba v případě zraku Aristotelés později ve spise *De sensu et sensibilia* upozorňuje na to, že nevnímá samotné oko, ale něco uvnitř něj.⁴⁷ Samotné oko jako smyslový orgán je materiální, skládá se z vody.⁴⁸ To znamená, že sám orgán oka musí být určitým médiem (a tím je, protože je tvořen z vody), aby přenesl smyslovou formu vnímané smyslové kvality do skutečného čidla, které je uvnitř něj. Stejně tak lze v případě hmatu a chuti považovat tělo za médium, které přenáší smyslové kvality k samotnému čidlu. V případě zraku a jeho smyslového orgánu oka se jedná o médium vzduchu, popř. vody. Toto jsou základní prvky Aristotelova sublunárního světa a jako takové jsou materiální. Navíc ke změně dochází v samotném čidle, které je uvnitř oka obklopené vodou jakožto médiem.

Médium i smyslový orgán jsou tak obojí materiální, a jelikož obojí přijímá a přenáší smyslovou formu v podobě

logu, tedy určitého uspořádání a poměru, je zde přítomen i určitý materiální prvek smyslového vnímání.⁴⁹ Byť zde nedochází k látkové změně, přesto je látka nějakým způsobem zapojena, jinak by nemohla smyslovou formu přijmout a poté ji ještě přenést. A médium, které je látkové, přenáší smyslovou formu k samotnému čidlu, tzn. v případě média se nedá říci – jak tvrdí spiritualisté –, že se jedná o uvědomění si smyslové kvality. Médium neoplývá duševním vědomím při změně v podobě trpného pohybu a přijetí smyslové formy. Aristotelés sám bohužel konkrétní podobu této změny nikde nevysvětluje. Ale přesto trval na jednotě aktu smyslového vnímání, které lze uchopit formálně i fyziologicky. Fyziologický aspekt není tudíž možné ze smyslového vnímání vyčlenit. Nejedná se tedy pouze o uvědomění si smyslové kvality, jak tvrdí spiritualisté, ani se nejedná o látkovou změnu, jak tvrdí materialisté.

I sám smyslový orgán je tak schopen přijímat smyslové formy věcí, byť bez jejich látky. A tato jeho schopnost může být narušena, protože smyslový orgán je určité čidlo, určitý fyzický přijímač, který může být rušen příliš intenzivními vjemy, např. pokud je oko vystaveno příliš oslnivému světlu, nebo naopak pokud se jedná o naprostou tmou.⁵⁰

říci o médiu, které smyslovou formu pouze přenáší. *De an.* 424b3–21; srv. *Sens.* 437a27–28; Bradshaw 1997, s. 151–152; Bolton 2005, s. 223.

46 Knuuttila 2008, s. 5; Johansen 2012, s. 174–175.

47 *Sens.* 438a12–16, 439a21–b14; srv. Ross 1995, s. 146.

48 *Sens.* 438b5–16.

49 Johansen označuje médium za určitý filtr, který selektuje přesně ty smyslové kvality, které je bytost schopná vnímat na určitou vzdálenost. Médium tedy nemůže přijímat jiné než tyto smyslové kvality, které tak jsou s médiem v určitém esenciálním vztahu (Johansen 2012, s. 175).

50 „φανερὸν δ' ἐκ τούτων καὶ διὰ τὴν ποτὲ τῶν αἰσθητῶν αἱ ὑπερβολαὶ φθειροῦσι

Oba tyto extrémy představují krajnosti barevného spektra, tedy bílou a černou barvu. Obojí je oko schopné přijmout, protože je takové v možnosti, ve skutečnosti však tyto krajnosti vidění oka narušují. Proto je smyslový orgán oka bezbarvý a smysl jako schopnost je ve středním stavu.⁵¹ Bezbarvý je proto, aby byl schopen přijmout různá barevná spektra, stejně jako vzduch nebo voda samotná jakožto médium. Pokud by médium či oko samotné bylo např. žluté, byť třeba průhledné, ale zabarvené do žluta, pak by i médium či oko všechny smyslové kvality měnilo na žlutou či

zabarvovalo do žluta. A to je jeden z aspektů teze (1), že smyslový orgán je v možnosti takový, jaký je předmět smyslů ve skutečnosti. Kromě formálních jsou zde tedy patrné i jisté fyziologické prvky, které jsou s vnímáním nerozlučně spojeny. Jistý materiální aspekt změny se tak v uskutečněném aktu smyslového vnímání odehrává, i když se nejedná o změnu látkovou ani změnu viditelnou či jinak transparentní, při které by samotné oko vjemem žluté barvy zežloutlo; podobně jako znak pečetiho prstenu způsobí nějakou materiální změnu ve vosku, ale nikoli s ohledem na jeho látku. Aristotelem zvolená analogie s voskem není zřejmě zcela přesná, nicméně mu slouží k ukázce toho, že jak vosk, tak např. zrak dokážou přijmout určitou strukturu, ale nikoli látku. Zde je tedy jasné, že uskutečněný akt smyslového vnímání zahrnuje více než jen přijetí smyslové formy v podobě *logu* jakožto určitého uspořádání či poměru. Vyžaduje splnění určitých materiálních podmínek – musí zde být médium uzpůsobené pro přijetí či přenos smyslové kvality (toto médium je vždy samo materiální), stejně jako fyziologický orgán oka nesmí být rušen příliš intenzivními vjemy, jinak se narušuje i jeho schopnost přijmout smyslové kvality. Co zde přijímá samotný *logos* neboli poměr smyslové kvality, to je formální smysl zraku. Ten však nelze oddělit od fyziologického orgánu oka. Obojí tvoří nerozdělitelnou jednotu smyslového aktu vidění, byť obojí je rozdílné jazykové uchopení téhož aktu. Spiritualisté mají pravdu v tom, že smyslové vnímání vyžaduje uvědomění, nicméně chybují

τὰ αἰσθητήρια ἔαν γὰρ ἡ ἰσχυρότερα τοῦ αἰσθητηρίου ἡ κίνησις, λύεται ὁ λόγος-τοῦτο δ' ἦν ἡ αἴσθησις-ὥσπερ καὶ ἡ συμφωνία καὶ ὁ τόνος κρουομένων σφόδρα τῶν χορδῶν, [...]“ (*De an.* 424a28–32) „ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ, φανερόν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως. ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν χρωμάτων καὶ ὁσμῶν οὔτε ὁρᾶν οὔτε ὁσμάσθαι.“ (*De an.* 429a29–b3) Podle Siska právě tato možnost narušení smyslového orgánu po příliš intenzivních vjemech vyžaduje určitou materiální změnu (Sisko 1995, s. 4). Tento Siskův závěr však ještě neodpovídá na otázku, zda ke stejné materiální změně dochází i v případě normálních, tedy ne-intenzivních vjemů. Sisko se sice o tento závěr nepřímou pokouší tvrzením, že rozdíl mezi normálními a intenzivními vjemy může být někdy relativní, avšak ani v tomto případě, s ohledem na jakýkoli normální vjem, nedochází k narušení smyslového orgánu. Zda je tedy distinkce mezi normálními a intenzivními vjemy pevně daná, či relativně pružná, není v tomto ohledu vůbec podstatné (Sisko 1995, s. 5).

51 „ὥς τῆς αἰσθήσεως οἷον μεσότητός τινος οὐσης τῆς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἐναντιώσεως. καὶ διὰ τοῦτο κρίνει τὰ αἰσθητά. τὸ γὰρ μέσον κριτικόν.“ (*De an.* 424a4–6)

v tom, že vyvracejí materiální aspekt, který je ve smyslovém vnímání vždy přítomen. Interpretace materialistů i spiritualistů jsou tedy nedostačující, i když obojí může v některých ohledech vystihovat Aristotelovo pojetí smyslového vnímání. To však zahrnuje nejen určité fyziologické prvky, ale rovněž prvky formální. Také je zde určující vliv uvědomění si vnímané smyslové kvality, což je vlastnost, která chybí médiu přenášejícímu smyslovou formu.

— VI.

V této stati jsem se zaměřil na prozkoumání dvou na první pohled problematických tezí ohledně Aristotelova pojetí smyslového vnímání. Teze (1) říká, že smyslový orgán je v možnosti takový, jaký je předmět smyslů ve skutečnosti. Předmětem smyslů se zde míní smyslová kvalita, která má svou smyslovou formu. Smyslový orgán má tedy podle této teze v možnosti stejnou smyslovou formu jako předmět jeho smyslu. V konkrétním případě pak má orgán oka v možnosti stejnou smyslovou formu, jakou má žlutá barva lodi. A v uskutečněném aktu smyslového vnímání přejde tato jeho možnost ve skutečnost díky kvalitativní změně a trpnému pohybu vnímání. Dále jsem ukázal, že teze (1) popisuje smyslové vnímání fyziologickým slovníkem, ale že se tento popis nijak podstatně nevymezuje vůči popisu formálnímu téhož smyslového vnímání. Oba popisy totiž tvoří jednotu a vyjadřují jen určité roviny, kterými lze smyslové vnímání uchopit.

Formálně popsaná rovina smyslového vnímání se pak týká teze (2), která

říká, že smysl je schopnost přijímat smyslové formy bez látky. Ta se v mnohém kryje s tezí (1), byť obě využívají rozdílného popisu. Teze (2) tedy říká, že smysl zraku má v možnosti přijmout smyslovou formu žluté barvy lodi bez látky, tzn. dokáže přijmout *logos* této smyslové kvality, což je určité uspořádání a poměr. Tuto smyslovou formu musí mít dle výše řečeného nejprve v možnosti, aby ji pak skrze trpný pohyb vnímání mohl přijmout. Tím se v něm tato smyslová forma uskuteční, ale bez změny látkové. Přesto však nelze opomíjet určitý materiální prvek této změny. Jistý materiální či fyziologický projev nebo podmínky akt vnímání vyžaduje, i když to nebude projev na první pohled výrazně patrný, jako kdyby např. orgán oka sám zežloutl. Musí zde však být materiální médium schopné přenášet smyslové kvality a také fyziologický smyslový orgán, který nesmí být nijak narušen. Kromě toho ale bude tento akt doprovázet i uvědomění si vjemu žluté barvy, což odlišuje vnímající subjekt od média, které smyslovou formu pouze přenáší.

Tyto teze tak jsou spolu úzce propojeny. Jak jsem ukázal výše, rozbořením jedné teze lze lépe osvětlit tezi druhou a *vice versa*. Interpretací obou se tyto teze vzájemně doplňují. Na první pohled se sice obě mohou jevit jako problematické, ale bližším prozkoumáním a vzájemným porovnáním se osvětlí jejich význam i vzájemný vztah – obě tyto teze hovoří o jednom a tomtéž aktu smyslového vnímání, pouze jedna využívá slovník fyziologický, zatímco druhá slovník formální.

ZKRATKY

Aristotelés

De an. *De anima*

GC *De Generatione et Corruptione*

Met. *Metaphysica*

Phys.

Sens.

Somn.

Physica

De Sensu et Sensibilibus

De Somno et Vigilia

BIBLIOGRAFIE

Barnes, J. (1991). *The Complete Works of Aristotle: Vol. 1*. Princeton: Princeton University Press.

Bolton, R. (2005). „Perception naturalized in Aristotle’s *De anima*“. In: R. Salles (ed.), *Metaphysics, Soul and Ethics in Ancient Thought*. Oxford: Clarendon Press, s. 209–244.

Bradshaw, D. (1997). „Aristotle on Perception: The Dual-Logos Theory“. *Apeiron* 30(2), s. 143–161.

Broadie, S. (1993). „Aristotle’s Perceptual Realism“. In: J. Ellis (ed.), *Ancient Minds, The Southern Journal of Philosophy* 31, suppl. s. 137–159.

Burnyeat, M. F. (1992). „Is an Aristotelian Philosophy of Mind Still Credible?“. In: A. O. Rorty, M. C. Nussbaum (eds.), *Essays on Aristotle’s De Anima*. Oxford: Clarendon Press, s. 18–29.

Caston, V. (1996). „Aristotle’s Psychology“. In: M. L. Gill, P. Pellegrin (eds.), *The Blackwell Companion to Ancient Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 316–346.

Caston, V. (2005). „The Spirit and The Letter: Aristotle on Perception“. In: R. Salles (ed.), *Metaphysics, Soul and Ethics in Ancient Thought*. Oxford: Clarendon Press, s. 245–320.

- Esfeld, M. (2000). „Aristotle’s Direct Realism in *De Anima*“. *The Review of Metaphysics* 54, s. 321–336.
- Everson, S. (1999). *Aristotle on Perception*. Oxford: Clarendon Press.
- Johansen, T. K. (1998). *Aristotle on the Sense-Organs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johansen, T. K. (2012). *The Powers of Aristotle’s Soul*. Oxford: Oxford University Press.
- Knuuttila, S. (2008). „Aristotle’s Theory of Perception and Medieval Aristotelianism“. In: S. Knuuttila, P. Kärkkäinen (eds.), *Theories of Perception in Medieval and Early Modern Philosophy*. Helsinki: Springer, s. 1–22.
- Lear, J. (2016). *Aristotelés: Touha rozumět*. Praha: Oikoymenh.
- Magee, J. M. (2003). *Unmixing the Intellect: Aristotle on Cognitive Powers and Bodily Organs*. London: Greenwood Press.
- Modrak, D. K. W. (1987). *Aristotle: The Power of Perception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Polansky, R. (2007). *Aristotle’s De anima*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, D. (1995). *Aristotle*. London: Routledge.
- Sisko, J. (1995). „The Material Alteration and Cognitive Activity in Aristotle’s *De anima*“. *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter* 201, s. 1–15.
- Slakey, T. J. (1961). „Aristotle on Sense Perception“. *The Philosophical Review* 70(4), s. 470–484.
- Sorabji, R. (1979). „Body and Soul in Aristotle“. In: J. Barnes, M. Schofield, R. Sorabji (eds.), *Articles on Aristotle 4: Psychology and Aesthetics*. London: Duckworth, s. 42–64.
- Sorabji, R. (1992). „Intentionality and Physiological Process: Aristotle’s Theory of Sense-Perception“. In: A. O. Rorty, M. C. Nussbaum (eds.), *Essays on Aristotle’s De Anima*. Oxford: Clarendon Press, s. 194–227.
- Stein, N. (2009). „After Literalism and Spiritualism: The Plasticity of Aristotelian Perception“. In: G. Van Riel, P. Destrée (eds.), *Ancient Perspectives on Aristotle’s De anima*. Leuven: Leuven University Press, s. 17–33.